

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1998

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1998

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 1998

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031 773 46 14
Fax: 031 773 51 82
E-mail: eva.englund@archaeology.gu.se

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Tore Artelius
Eva Englund
Kristian Kristiansen

Grafisk formgivning
Lena Troedson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout
Eva Englund,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

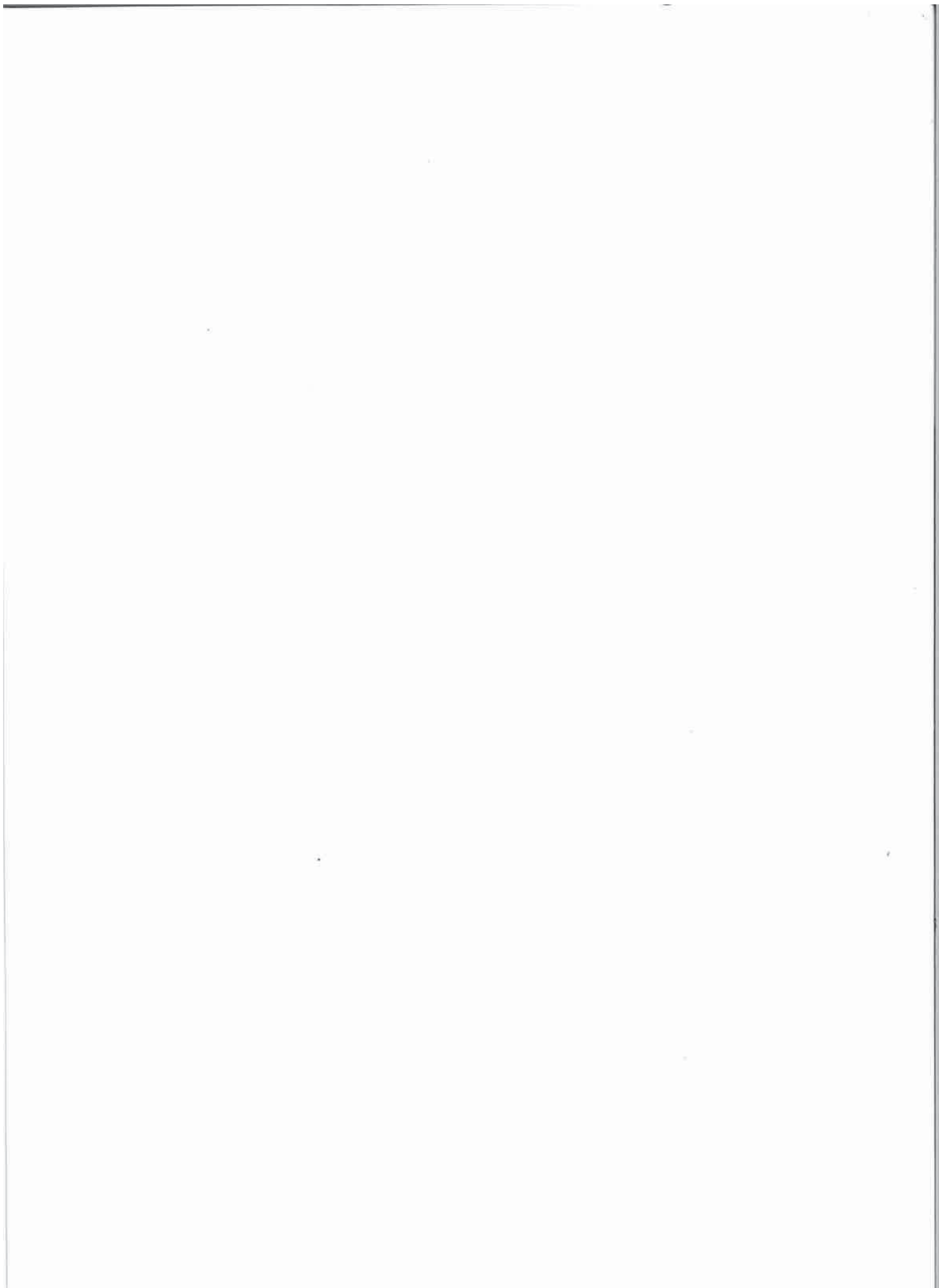
Framsida
Detalj av flintkärna från Skrea.
Akvarell av Anders Andersson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst 1998

Engelsk språkgranskning
Neil Tomkinson

Reproarbete och tryck
Bröderna Carlssons Boktryckeri, Varberg 1998

Innehåll

Finns paleolitikum i Västsverige? <i>Robert Hernek</i>	8
Förslag till definitioner av ”överlagrade boplatser” <i>Eva Schaller Åhrberg</i>	17
Slottsmöllan – en västsvensk tidigneolitisk kustboplats <i>Bengt Westergaard</i>	27
Hällkistorna i Värmland – fynd och landskap <i>Curry Heimann</i>	41
Falbygdens gånggrifter – bevarande och kunskapsförmedling <i>Tony Axelsson</i>	49
Gropkeramikfenomenet på västkusten <i>Per Persson</i>	63
Nya gånggriftsundersökningar på Falbygden <i>Karl-Göran Sjögren</i>	85

Förord

Mycket av den arkeologiska verksamheten i Västsverige, i allt från utgrävningar till seminarier och kurser, försiggår idag som samarbeten mellan regionens museer och länsstyrelser, Riksantikvarieämbetet och universitetet. Den tidskrift som du just håller i din hand är också ett litet tecken på hur vi i Västsverige i allt högre grad satsar på en ökad kunskaps- tillväxt genom samverkan. *“in Situ”* är en ny arkeologisk tidskrift, initierad av, och representerande just alla de olika institutionerna i Västsverige.

Förhoppningen är att tidskriften skall komma ut med ett nytt nummer årsvis och den självklara målsättningen är att innehållet skall spegla den arkeologiska verksamheten i regionen, men också i riket. Av artiklarna framgår redan i det första numret att vi vill lägga vikt på tolkningen av arkeologiska material och på den ständigt accelererande kunskaps- tillväxten från både universitetens traditionella forskning och på museernas och Riksantikvarieämbetets alla arkeologiska undersökningar. Kulturhistoriska och antikva- riska frågor är oftast mycket komplicerade. Eftersom ett syfte är att sprida kunskap också till andra kulturhistoriskt intresserade grupper än arkeologer har vi också valt att behandla komplexa problem i så klar och tydlig språkdräkt som möjligt är. Det är arkeologin värd.

Samtliga artiklar i det första numret behandlar frågor kring västsvensk stenålder. Det är frågor som har en geografisk proveniens just här – men som också är aktuella för många andra områden. Det är dock inte vår avsikt att tidskriften skall vara tematisk till sitt innehåll - det har helt enkelt bara blivit så i detta första nummer. Det har hänt så mycket, så många intressanta undersökningar av stenålderns miljöer har genomförts och forskningen kring västsvensk stenålder känns därför mycket aktuell. Inte minst p.g.a. att forsknings- projektet “Kust till Kust, som är ett samarbete med Uppsala universitet, genom generösa anslag från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse och Riksbankens Jubileumsfond också kunnat startas upp.

Tidskriften utges av Institutionen för arkeologi, men det redaktionella ansvaret kommer att skifta, och regionens arkeologer utgör redaktionens referensgrupp inför utgivningen av varje nytt nummer.

“in Situ” har kunnat komma till stånd genom ett generöst bidrag från Lennart J. Hägglunds Stiftelse för arkeologisk forskning och utbildning.

Kristian Kristiansen

Eva Englund

Tore Artelius

Hällkistorna i Värmland – fynd och landskap

Curry Heimann, Värmlands Museum

Abstract

The article is intended to give a general view of the findings and research concerning the Neolithic gallery graves in Värmland, a region in central Sweden. Though a considerable number of gallery graves has been recorded (c. 150 after the latest survey), very few have been excavated. The region of Värmland is considered to be a border area for Neolithic groups with some of the most northerly gallery graves found in Sweden. The findings from excavations point in general to a dating of the gallery graves to the Late Neolithic, c. 2200–1800 B.C.. The gallery graves are in general constructed as stone cists 3–6 m long and c. 1–1,5 m wide, built up with large stone slabs. The article discusses the gallery graves as symbols and markers of places of great importance. It focuses on the role of the gallery graves in the Neolithic landscape and discusses why their construction emphasises more the monumental aspects in some areas.

Inledning

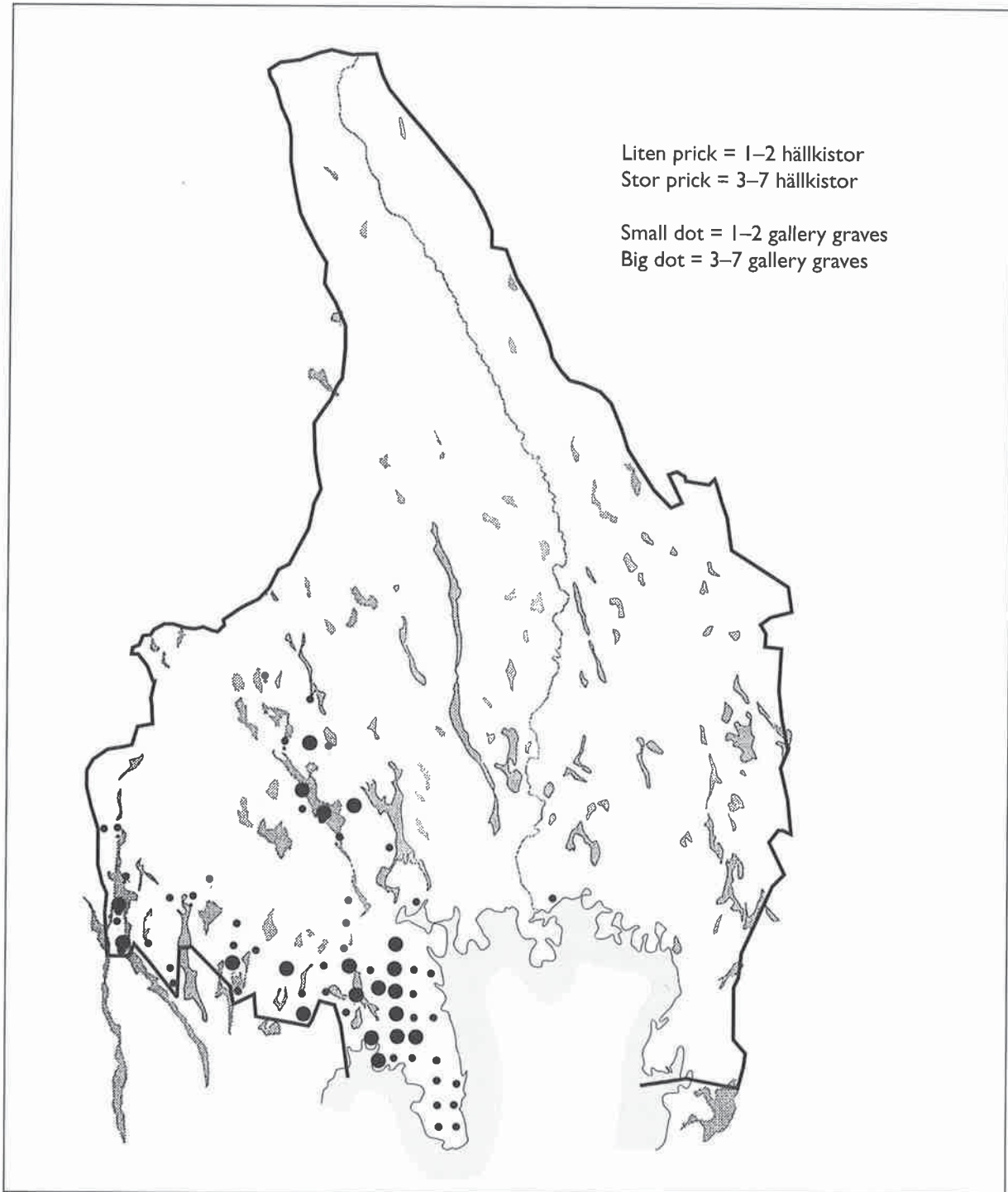
Syftet med artikeln är dels att ge en allmän presentation av hällkistorna i Värmland och dels att diskutera hällkistornas roll i det neolitiska landskapet. De neolitiska hällkistorna har under senare år blivit mer uppmärksammade inom svensk arkeologi efter att under många år visats ett tämligen sparsamt intresse. Dels har flera hällkistor blivit föremål för exploaterings-undersökningar (exempelvis Weiler 1996 och Algotsson 1996), dels har ett stort antal uppsatser (exempelvis Fristedt 1986 och Ödlund 1997) och enstaka avhandlingsarbeten (som Weiler 1994) från olika institutioner behandlat hällkistor.

Värmland är tyvärr ett sedan länge föga uppmärksammat landskap inom svensk arkeologi, även om situationen under 1990-talet har börjat förändras. De värmländska hällkistorna har endast diskuterats av ett fåtal forskare, delvis kan detta bero på fornminnesinventeringens sedan tidigare bristande omfattning och kvalitet i Värmland. Inte heller har hällkistorna i Värmland dragit till sig någon större forskningsaktivitet. I samband med ett försök att väcka den värmländska arkeologin ur sin törnrosasömn ställde Hasse Olsson 1972 som ny arkeolog vid

Värmlands Museum och sedermera den första länsantikvariern, ett antal centrala frågor för framtida arkeologisk forskning i Värmland (Olsson 1973). Olsson knöt hällkistorna till "stenåldersbönder" från områden söderut och diskuterade om gravarna var uttryck för en invandrad folkgrupp och i så fall varför de senneolitiska lösfynden från samma tid hade en annan spridningsbild än hällkistorna (Olsson 1973:14-15). Liknande tankegångar för även Åke Hyenstrand fram i en skissartad översikt av landskapets förhistoria. Hällkistorna speglar "en förhållandevis fast bosättning, kanske med inslag av jordbruksekonomi" (Hyenstrand 1988:76).

De värmländska hällkistorna

Mer än 1500 hällkistor är kända från hela södra Sverige. Definitionen på hällkistor har varit ganska vag, något som återspeglar en regional variation samt problemen med en tidsmässig avgränsning mot yngre gravkistor. En hällkista har definierats som "ett fyrsidigt rum av stenhällar, som är avsett som gravplats för flera personer" (Weiler 1994:56). Hällkistor är vanligtvis byggda med större stenblock och är oftast omgivna av en hög eller stensättning. De värml-

Figur 1 Geografisk utbredning av hällkistor i Värmland. Karta utarbetad av H. Olsson, Värmlands Museum, 1998. Omritad av Per Persson.

Figure 1 The distribution of gallery graves in the county of Värmland.

ländska hällkistorna är vanligen ca 3-6 m långa och är nästan uteslutande enrummiga. Den dominerande riktningen på kistan är nord-sydlig med variationer åt nordväst-sydost och nordost-sydväst. Totalt finns anteckningar eller spår efter ca 155 hällkistor i landskapets sydvästra del. De förekommer från Värmlandsnäs och Dalslandsgränsen upp mot Arvika längs båda sidor av Glafs fjorden.

Från senare år kan nämnas en uppsats av Mikaela Fristedt som behandlat ett urval av hällkistorna i Värmland, främst i syfte att analysera hällkistorna "kronologiskt och korologiskt" (Fristedt 1986:5). Fristedt beräknar antalet hällkistor till 173 stycken i Värmland till skillnad från tidigare uppgifter som varierat från 56 st (Nygren 1914), till 100 st (Svensson 1957:20) och ca 130 st vid 1960-talets fornminnesinventering. Fristedt utgår dock delvis från egna och vidare definitioner av hällkistbegreppet än t.ex. riksantikvarieämbetet, vilket försvårar jämförelser. Enligt senaste fornminnesinventeringen från slutet av 1980-talet och början av 1990-talet är antalet hällkistor i Värmland ca 150.

Fyndmaterialet från äldre undersökningar av hällkistor i Västsverige har presenterats av Bengt O.H. Johansson 1961 där fynd från sex hällkistor i Värmland beskrivs (Johansson 1961:38f). Någon närmare diskussion av de värmländska hällkistorna görs dock inte.

Av äldre beskrivningar av det värmländska hällkistmaterialet förtjänar främst tre att omnämnas särskilt. I en reseberättelse från Värmland beskriver N.G. Djurklou landskapets fornlämningar (Djurklou 1956 [1867]). Han gör dessutom en särskild genomgång av hällkistorna. Materialet trycks dock inte förrän i samband med Ernst Nygrens arbete om Värmlands stenålder 1914. Nygrens arbete ingår i de landskapsöversikter över Sveriges stenålder som Knut Stjerna vid Uppsala universitet initierade under 1900-talets första decennium. Nygrens insats ligger främst på genomgången av lösfyndsmaterialet. När det gäller uppgifter om hällkistorna så förlitar han sig nästan enbart på uppgifter av Djurklou (Nygren 1914).

Nils Gabriel Djurklou ger den första mer sakkunniga redogörelsen för de värmländska hällkistorna i sin reseberättelse från 1867. Han noterar hällkistornas storlek, läge

och placering i landskapet och konstaterar att flertalet kistor är i mycket dåligt skick.

"Hällkistorna förefinnas i bergen och på skogsåsarna, ej sällan temligen långt från bygd och vatten, men vanligast på sådana ställen der man utan allför lång transport kunnat erhålla det svårforlade materialet. De äro alltid byggda i norr och söder, men med någon – stundom ganska stark dragning åt öster och väster. Deras längd är 12-18 fot (ca 3,5-5,3 m), bredd omkring 4 fot (ca 1,2 m) och höjden 1,2 à 3 fot (ca 0,3-0,9 m) öfver den stundom åttehögliska, men låga bädd af småsten och grus, eller blott det senare, hvaraf de omgifvas" Djurklou räknar till 56 hällkistor i landskapet och noterar att *"... alla (hällkistorna) äro ytterst illa medfarna..."* (Djurklou 1914 [1867]).

Även Nygren kommenterar gravarnas förstörda skick och sammanfattar Djurklous bedömning med tillägget att han ej tror att hällkistor som *"helt och hållet täckes av en kringliggande jordhög eller ett stenröse"* förekom i Värmland (Nygren 1914:53). Nygren påpekar att kistorna ofta är öppna mot söder och att de rent allmänt pekar på kontakter från sydväst (Nygren 1914:54f).

Efter fältarbeten i Värmland sommaren 1915 antecknar T.J. Arne uppgifter om värmländska hällkistor. Han redogör kortfattat för tre nyupptäckta hällkistor i Södra Ny socken samt två i By socken varav han ger en fylligare beskrivning av en av dem, som han också undersöker. Undersökningen av hällkistan i Sund, By socken som Arne genomförde tillsammans med L. von Post, är den första sakkunnigt utförda i Värmland. Hällkistan var 4,5x1,5 m stor och omgavs av ett lågt röse på ca 8 m i diameter. Fynden bestod av ett trettiotal keramikbitar av grått magrat och hårdbränt gods samt en *"liten långsträckt hjärtformig pilspets av flinta"* förutom några kvartsbitar och kol (Arne 1917:2f). Konstruktionsmässigt var hällkistan starkt skadad och flera hällar fattades, men Arne kunde ändå konstatera att kistan hade en avsmalnande form. Arne noterar också att *"den södra gavelhällen saknas i regel i de värmländska hällkistorna"* vilket även gällde den undersökta graven (Arne 1917:4).

1917 ger Ernst Nygren återigen en landskapsöversikt för Värmland och nu för hela förhistorien. Antalet hällkistor beräknar han nu till 70 stycken och han anser häll-

Figur 2 Foto från undersökning av hällkista i Trankils socken av Nils Åberg 1918 (ATA).

Figure 2 Picture from the excavation of a gallery grave in Trankils parish by Nils Åberg in 1918.

kistorna som de ”säkraste bevis på en fast bosatt och åkerbrukande befolkning” (Nygren 1917:127).

I maj 1918 reser arkeologen Nils Åberg till Lennartfors i västra Värmland för att besöka bruksdisponentens son som Åberg lärt känna under studietiden i Uppsala. Åberg uppmärksammas på hällkistorna i Trankils socken och registrerar fem stycken varav han undersöker två av dem (Raä nr 59 och 71). Undersökningarna verkade mer ha karaktären av restaureringar och gav inga fynd. Åberg gör även ett besök på Gåsön i Stora Le (Raä nr 68) där han gör en uppmätning av hällkistan (Åberg 1918).

Ingemar Atterman som har undersökt två hällkistor i Värmland pekar ytterst kortfattat på hällkistan som exempel på kontakterna söder- och västerut och underströk även han hällkistan som indikation på bofasthet (Atterman 1941:82). Han undersökte 1935 en 4,8 m lång hällkista i

norra Ed i Kila socken. Graven var enligt rapporten ”helt fristående”. Fynden utgöres bl.a. av ”2 pilspetsar av kvartsit, urnupen bas; 2 små skivskrapor, utbuktade, litet retuscherat spån, 2 fragmentariska spån av limhamnsflinta”, dessutom även flintavslag och en obränd benbit (Atterman 1935). Vid Hällsbäck, Gillberga socken, undersökte Atterman 1942 en ca 3 m lång och av markarbete delvis förstörd hällkista. Fynden bestod bl.a. av 2 skifferhängen och 2 pilspetsar av flinta med urnupen bas, dessutom påträffades två skenben från människa i norra delen av kistan vilket tolkats som en gravläggning med huvudet i söder (Atterman 1942).

På initiativ av Arne (se Arne 1927) restaurerades en hällkista i Källås, Gillberga socken 1930 av riksantikvarieämbetets ombud T. Eriksson. En tjocknackig bergartsyxa påträffades i hällkistans röse (Eriksson 1934).

Redaktören Ivan Schyman beskriver kända hällkistor och lösfynd från Värmlandsnäs i ett verk utgivet i två delar (Schyman 1954 och 1958). Han uppger att en ”bladformig” pilspets av flinta ska ha påträffats i Krokstad, By socken (Schyman 1958:64f). Mer uppseendeväckande är ett nu förkommet fynd av en ”döds-kalle” på platsen för en borttagen hällkista i Västra Uggelsäter i Huggenäs socken. Från samma socken ska ett bränt ”skaft till en flintdolk” ha påträffats i en hällkista i Östra Uggelsäter (Schyman 1958:68).

En tämligen välbevarad hällkista i Sillebotten, Silleruds socken undersöktes av Värmlands Museum 1953 genom Gilbert Svensson. Hällkistan hade varit utsatt för rovgrävning varvid utgrävningen fick karaktären av efterundersökning. Hällkistan var endast 2,8 m lång och omgiven av ett 0,5 m högt röse. Bland fynden kan nämnas en skafthålsyxa och två lancettformiga flintdolkar och dessutom ett 15-tal benskrivor (Svensson 1953). Enligt Svensson skulle fornsakernas läge tyda på minst två gravläggningar (Svensson 1957:20).

Materialet från de redovisade undersökningarna stöder ganska entydigt en senneolitisk datering av de värmländska hällkistorna. I fyra hällkistor har karaktäristiska pilspetsar med urnupen bas påträffats, och i en av de övriga flintdolkar av senneolitisk typ. Förekomsten av människoben i tre gravar kan ge förutsättningar för C14-analyser vid kommande undersökningar.

En hällkista i Blomma, Blomskogs socken, utgrävdes under 1991-1992 av artikelförfattaren för Värmlands Museum (Heimann 1995). Hällkistan var 5×2 m stor (N-S) och placerad i en oval stensättning. Kistan som var starkt skadad sedan tidigare undersöktes främst med syfte att ge svar på frågor rörande datering och konstruktion. Avsikten var också att ge underlag för en viss restaurering av hällkistan. Undersökningen påvisade ett tydligt "ingångsparti" i hällkistans södra del markerat genom både en "träskelsten" och genom markering i den omgivande stenpackningen. Dessutom fanns en märklig väggliknande indelning, konstruerad av lera inne i kistan. Indelningen verkar att ha fungerat på ett liknande sätt som rumsindelning i sten (exempelvis genom gavelhål) men var formad i lera och tydligt avgränsad från den omgivande fina sanden. Fynden bestod av oörnerad, lätt bränd ljusbrun grovt magrad keramik samt enstaka artefakter av olika bergarter. En flathuggen pilspets av kvartsit med urnupen bas kan dateras till senneolitikum. Keramiken har daterats till 120 e.Kr. (+/- 100) av Nordisk Laboratorium for Luminiscens-datering, Danmark. Dateringen bör rimligtvis tolkas som ett resultat av sekundär användning av hällkistan under äldre järnålder men frågan har aktualiserat en diskussion kring behovet av fler oberoende naturvetenskapliga dateringar.

Hällkistorna i landskapet

Sydvästvärmland är ett inlandsområde präglad av de nord-sydliga sprickdalarna med djupa sjösystem och relativt karga, branta och barrskogsbevuxna berg. Landskapet är topografiskt välavgränsat vilket också avspeglas i fornlämningsmiljön. Åtskilliga boplatser och även hällkistor är belägna på öar, uddar och med en visuell vattenkontakt som även idag i stort sett är oförändrad sedan deras tillkomst.

De värmländska hällkistornas landskap ger inget omedelbart intryck av att kunna kopplas till historiskt känd odlingsbygd. Hällkistorna har tre typiska lägen i landskapet. Den första gruppen ligger i mycket utsatta sjönära lägen, t.o.m. på små öar som på Gäsön i Stora Le. Hällkistorna kan här knappast markera någon närhet till en

boplatser eller någon odlingsyta. Den andra gruppen ligger i nästan lika extrema lägen men i höglänta skogsområden mellan sjöarna. Inte heller här verkar de markera någon särskild närhet till boplatser eller uppodlade arealer. Den tredje kategorin ligger i vad som kan karakteriseras som mindre extrema mellanlägen. Här finns större möjligheter att se närheten till boplatser och dessutom ges möjligheter för odling i närheten. Även om jordbruket var känt och möjligen även praktiserades marginellt så tyder fornlämningsbilderna på att det har haft liten ekonomisk betydelse. Tyvärr finns dock i nuläget inga säkra pollenanalyser eller andra vegetationshistoriska studier från Värmland som kan ge några svar på odlingens omfattning och inriktning i området under stenåldern.

Hällkistornas lägen kan kanske dessutom tolkas i ett mer territoriellt sammanhang där extrema hällkistlägen väljs ut för att markera gräns mellan områden som utnyttjas av gruppen och är "kulturellt kontrollerade" områden av vildmark. Hällkistorna skulle då ha placerats antingen i ett randläge, i utkanten av det av gruppen kontrollerade området, eller i ett centralläge i anslutning till en mer permanent boplatser. Ett sådant resonemang behöver dock inte betyda att hällkistor i "randlägen" inte dessutom kan markera viktiga resursområden för t.ex. fiske eller storviltjakt.

Kopplingen mellan hällkistorna och en övergång till åkerbruk och boskapsskötsel bör inte överbetonas. Mycket tyder istället på att det var det symboliska och kulturella innehållet i det neolitiska levnadssättet som var det primära. Genom hällkistorna kunde man ladda landskapet med nya betydelser och ge olika platser särskild mening både rituellt och mer vardagligt. Även om spåren av rituella inslag i hällkistorna verkar vara mindre tydliga än i t.ex. gånggrifterna så pekar ändå många drag i deras konstruktion på ett ritualiserat levnadssätt. Troligen användes neolitiska produkter i form av dryck och föda framställd av odlad säd och kött från tamdjur mer i samband med rituella tillställningar än som basföda för gruppens överlevnad.

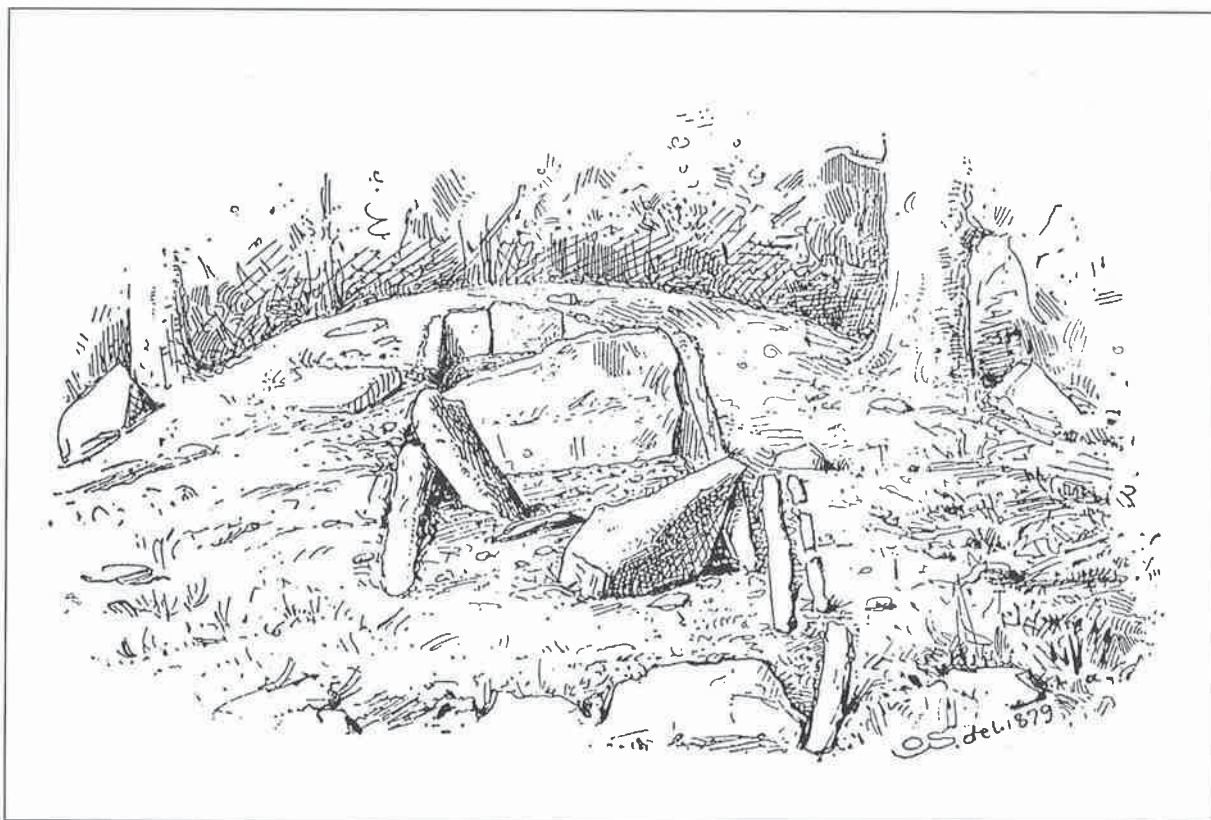
Människors behov av att skapa kulturella landskap för att uttrycka närvaro kommer bland annat till uttryck genom att man omformar natur till kulturella koder. Att

foga stenblock och stenblock till en hällkista och att därigenom forma en symbol för generationer eller att fästa färg på lodräta berghällar (hällmålningar) för att förmedla budskap till synliga och osynliga är att omforma ett givet naturlandskap till en kulturellt definierad arena för en grupp människor som delar gemensamma uppsättningar av normer och värderingar.

Hällkistorna har också setts som uttryck för en manifestation av släktskapets betydelse i ett traditionsbundet och territoriellt inriktat samhälle. Det stora antalet hällkistor som förekommer i södra Sverige har tidigare tolkats som ett uttryck för dels en befolkningsökning, dels en spridning av de agrara näringarna från stenålderns centralområden i slättlandskapen till marginalområden i till exempel Småland eller Värmland (se t.ex. Stenberger 1971:72). Förekomsten av hällkistor skulle med andra ord

innebära det definitiva steget över i en agrar ekonomi. Detta något föråldrade synsätt på spridningen av en viss begravningsritual, vilket hällkisttraditionen visar på, blir av flera skäl ohållbart när man ska tolka förekomsten av hällkistor i Sydvästvärmland. Exempelvis är hällkistorna ofta placerade i mycket perifera lägen i förhållande till den mest lämpade odlingsbara arealen.

Ett annat synsätt är att se hällkistorna som ett uttryck för ideologisk innovation och förändrade sociala och religiösa föreställningar. Med specifika gravgåvor formuleras ett mer individuellt "gravspråk" och genom hällkistans kollektiva funktion tydliggörs ett behov av att markera närvaron av släktets förfäder. En ny tankevärld formuleras där människan inte längre lever i symbios med de omgivande naturkrafterna utan står i ett motsättningsförhållande till den omgivande naturen.

Figur 3 Hällkista. Krokstad By socken. Teckning av O. Sörling 1879.

Figure 3 Gallery grave. Krokstad, By parish. Drawing by O. Sörling (1879).

Genom att studera landskapets topografiska karaktär och morfologi kan de fysiska ramarna för den förhistoriska människan gestaltas. Ett studium därefter av de kvarvarande spåren i landskapet efter mänskliga aktiviteter kan i bästa fall synliggöra relationer mellan människa och landskap. För varje landskaps invånare har funnits givna platser, och stigar att ta sig till dessa, d.v.s. rumsliga enheter med egna betydelser. Men förutom att individer kan uppfatta dessa rumsliga enheter olika så kan även landskapet innehålla bestämda innebörder som inte är knutna till någon särskild geografisk lokal. Det kulturella landskapet behöver alltså långtifrån enbart vara knutet till den fysiska omgivningen. Det är viktigt att poängtera att begreppet landskap är kulturellt och ideologiskt betingat, det kan ses som ett sätt att strukturera, etikettera och symbolisera sin egen omgivning. Begreppet landskap förstås här mestadels som vissa fysiska och visuella variabler utifrån den fysiska miljö som mänskliga spår är avtryck i. Dessa variabler kan vara rent topografiska beskrivningar av land, vatten, bergsformationer, vegetation osv. men även beskrivningar av de rent mänskligt producerade spåren som gravmonument, boplatser etc. (jfr Tilley 1994:22ff).

Hällkistan saknar ofta tydliga drag av monumentalitet, i viss mån är detta dock en spegling av den uppenbart dåliga bevarandegraden. Begreppet monumentalitet måste ses i ett större sammanhang, där gravens relation till det omgivande landskapet och till andra kulturella lämningar uppmärksammas. Mycket tyder på att behovet av att synliggöra ett kulturellt värdeaddat landskap har funnits lång tid före hällkistorna. Monumentalitet är troligen endast ett av flera sätt att synliggöra dessa nyskapade kulturella landskap.

Hällkistornas uttryck av monumentalitet har påverkats av många faktorer där hänsyn till den omgivande miljön varit utslagsgivande. I Skaraborgs län har det påvisats hur hällkistornas närhet till ett äldre monumentalt präglat landskap med gånggrifter har påverkat de yngre gravarnas utformning. Detta stöds i viss mån även av att synen på den kronologiska relationen mellan gånggrifter och hällkistor har förändrats något genom flera mellan-neolitiska dateringar av hällkistor i närheten av gånggrifter (exempelvis Algotsson 1996). Hällkistor inom gånggrifts-

området på Falbygden är i allmänhet mindre (och således troligen även mindre monumentala) än hällkistorna utanför gånggriftsområdet. Vid en genomgång av totalt 240 registrerade hällkistor i Skaraborgs län kunde hälften mätas. Resultatet visade att hällkistor inom gånggriftsområdet hade en genomsnittlig längd på 4,4 m mot 5,3 m för hällkistor utanför gånggriftsområdet (Ödlund 1997:20). Även om man beaktar flera källkritiska problem med en statistisk beräkning utifrån ett så pass fragmentariskt källmaterial så bör tendensen kunna sägas avspegla en väsentlig skillnad i hällkistornas konstruktion inom dessa geografiska områden. En motsvarande uppskattning för Värmlands del uppvisar om möjligt ännu större problem vad gäller representativitet och mätbarhet. En genomgång av 76 mätbara hällkistor spridda över hela det värmländska hällkistområdet visade ett medelvärde på 3,5 m. Längdmåtten varierar från 1,8 m till 7,0 m med den största gruppen inom intervallet 2,5-4,0 m. Troligen kan dock inte regionala jämförelser ge relevanta svar på frågor om vikten av monumentalitet i olika landskap utan en mer fruktbar utgångspunkt bör vara en analys och jämförelse av hällkistor inom betydligt snävare geografiska områden. Man bör då beakta fler variabler som hällkistans visibilitet och t.ex. hällarnas storlek.

Hällkistor uppfattas i huvudsak som ensamliggande. I flera områden förekommer dock ansamlingar av hällkistor även om de sällan är av gravfältskaraktär. I Värmland finns flera socknar med fler än 10 hällkistor, t.ex. Kila, By och Sillerud. Även på mikronivå förekommer grupper av hällkistor där vissa uppenbart är placerade i förhållande till andra hällkistor. Inte sällan varierar storleken på hällkistor i sådana grupper på så sätt att en av kistorna uttrycker större monumentalitet än övriga (som exempel kan nämnas Trankil sn Raä nr 56 och 57 samt Sillerud sn Raä nr 6 och 7).

Till skillnad från många andra landskap med hällkistor kan de värmländska karakteriseras som ofta varande i dåligt bevarandeskick men inte sällan är de belägna i landskapsavsnitt där hällkistornas rumsliga kontext fortfarande är synlig för en nutida betraktare. Troligen ligger den största framtida potentialen för ny kunskap snarare här, än i nya arkeologiska undersökningar av hällkistor.

Referenser

- Algotsson, Å. 1996. *En mellanneolitisk hällkista ? Borttagning av hällkista, fornlämning 26, Falköping stad, Västergötland*. Skaraborgs länsmuseum rapport 1996:10.
- Arne, T. J. 1917. Bidrag till Värmlands förhistoria. I: *Fornvännen* 1917.
- Arne, T. J. 1927. Rapport angående föreslagen restaurering av hällkista i Källås, Gillberga socken. Rapport i ATA, dnr. 2693/27.
- Atterman, I. 1935. Undersökning av hällkista i Norra Ed, Kila socken. Rapport i ATA, raä nr 15 Kila sn, dnr 2707/35.
- Atterman, I. 1941. Från Värmlands forntid. I: *Värmland* utgiven av Furuskog, J., Stockholm.
- Atterman, I. 1942. Undersökning av hällkista i Hällsbäck, Gillberga socken. Rapport i ATA, dnr 2836/42.
- Djurklou, N. G. 1914 [1867]. Sammanfattande beskrivning av de värmländska hällkistorna. (från reseberättelse från 1867) I: *Värmland Förr och Nu*.
- Djurklou, N.G. 1956[1867]. Bidrag till Westra Wermlands antiqvariska topografi.(från reseberättelse från 1867) I: *Värmland Förr och Nu*.
- Eriksson, T. 1934. Rapport över utförd restaurering av hällkista i Källås, Gillberga socken.(i form av brev i ATA).
- Fristedt, M. 1986. *Hällkistor i Värmland*. C-uppsats. Stockholm.
- Heimann, C. 1995. Hällkistor och stenåldersöar. I: *Värmland förr och nu*.
- Hyenstrand, Å. 1988. Värmland i den arkeologiska världen. I: *Ditt Värmland*, s. 72-92. Länsstyrelsen i Värmland, Karlstad.
- Johansson, B. O .H. 1961. Stenåldershällkistor från svenska gränslandskap. I: *TOR* vol. XII.
- Nygren, E. 1914. Värmlands stenålder. I: *Värmland Förr och Nu*.
- Nygren, E. 1917. Värmlands fornminnen. I: *En bok om Värmland av Värmlänningar*. Red. Hildebrandsson & Samuelsson. Del 1. Uppsala.
- Olsson, H. 1973. Frågetecken i värmländsk förhistoria. I: *Värmland förr och nu*.
- Schyman, I. 1954. *Värmlandsnäs från forntid till nutid I*. Södra delen. Säffle.
- Schyman, I. 1958. *Värmlandsnäs från forntid till nutid II*. Norra delen. Säffle.
- Stenberger, M. 1971. *Sten brons järn*. 2:a upplagan. Stockholm.
- Svensson, G. 1953. Rapport över undersökt hällkista från Sillebotten, Sillerud socken. Rapport i ATA, (raä 101) dnr 2414/53.
- Svensson, G. 1957. Fynden från Sillerudskistan. I: *Värmland Förr och Nu* 1957.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Bridgend.
- Weiler, E. 1994. *Innovationsmiljöer i bronsålderns samhälle och idévärld*. Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 5. Umeå.
- Weiler, E. 1996. *En hällkista i Herrljunga*. Riksantikvarieämbetet UV Väst rapport 1996:3
- Åberg, N. 1918. *Hällkistor från trakten af Lennartfors Bruk i Vermland*. (Trankils socken raä nr 5,59,68,71,136) Rapport i A.T.A.
- Ödlund, F. 1997. *Megalitiska hällkistor i Skaraborgs län*. C-uppsats i arkeologi. Högskolan i Karlstad Ht-1996.